

Patty Krone & Yond Boeke

De acht bergen – Paolo Cognetti

Yond Boeke (1956) en Patty Krone (1947) studeerden Italiaans aan de Universiteit van Amsterdam en werken sinds 1984 als vertaalduo. Ze hebben een voorkeur voor Italiaanse klassiekers, maar gaan ook teksten van moderne auteurs niet uit de weg. Zo vertaalden ze onder andere werken van Giovanni Verga, Alessandro Manzoni, Giordano Bruno, Pietro Aretino en Giuseppe Tomasi di Lampedusa, maar ook hedendaagse auteurs als Umberto Eco, Paolo Cognetti, Andrea Bajani en Marco Lodoli. Op het moment zijn ze bezig aan een nieuw bergboek van Paolo Cognetti en een keuze uit de Novellen voor een jaar van Luigi Pirandello. Over zichzelf zeggen ze: ‘Ons credo is tevens dé paradox van de vertaler: een vertaler is pas goed als hij onzichtbaar is. En over het vertalen met z’n tweeën kunnen we heel kort zijn: $1 + 1 = 3$.’ Deze voordracht werd gehouden tijdens de Vertalersgeluktournee van 2018 en verscheen eerder op de website van het Nederlands Letterenfonds.

De acht bergen – Paolo Cognetti

Waar je gelukkig van wordt als vertaler, is wel duidelijk: diep wegduiken in een andere wereld en die naar beste kunnen overbrengen op een Nederlands publiek; het genot van een mooie tekst in de brontaal; urenlang verdwijnen in die vreemde andere wereld en alles om je heen vergeten; uiterste concentratie; de werking van je unieke vertalersgeheugen, of ‘je harde schijf’, zoals wij, Yond Boeke en Patty Krone, dat noemen: je stopt er een vraag in, en dagen later plopt ineens het antwoord op – onder de douche, op de fiets of in de trein. En dan is er natuurlijk de heilige graal van de goede vondst. Dat ene woord, die ene zinswending, dat ene moment van heerlijke helderheid. En net als bij een cryptogram, weet je: dit is goed.

En waar we ook gelukkig van worden zijn onze lezers, want lezers spelen zonder dat ze dat wellicht weten een grote rol bij het vertalen. Hoe vaak vragen we ons niet af: begrijpt de lezer dit? En daarmee zijn we meteen bij een van de vele belangwekkende aspecten van het vertalen beland: hoe ver mag je als vertaler ingrijpen om een tekst voor je lezers begrijpelijk te maken? Bijvoorbeeld: moet je als vertaler Italiaans een woord als *carabinieri* uitleggen? Twintig jaar geleden nog wel. Nu staat het in de Van Dale, en zou je het desgewenst gewoon kunnen gebruiken. Ook *lasagne* en *prosecco* waren woorden die je vroeger moest uitleggen, maar nu weet iedereen wat ze betekenen.

Soms is er echter een expliciterende vertaling nodig: je legt het woord of de bedoeling van een zin uit door er onopvallend een verklaring bij te geven. Een voorbeeld: op p. 62 van *De acht bergen* legt Bruno, vriend van hoofdpersoon Pietro, uit wat allerlei dialectwoorden betekenen, en lezen we in het origineel: *Un sasso era un berio ed ero io, Pietro: ero molto affezionato a quel nome*. Dat we hebben vertaald met ‘Een steen was een *berio* en dat was ik, Pietro, van het Griekse *petros* dat ‘rots’ betekent: ik was erg blij met die nieuwe naam.’ Je móet hier wel expliciteren, omdat de Nederlandse lezer anders het verband tussen Pietro en een steen ontgaat. Maar over het algemeen dien je erg terughoudend te zijn met uitleggen.

De hamvraag is: hoeveel mag je van je lezer verwachten? Overigens, wanneer je als vertaler een woord of een passage niet begrijpt, betekent dat niet automatisch dat dat ook voor je lezers geldt. Zo staat op p. 217: ‘Hij hanteerde de pikhouweel of het zo’n klein handsappie was en gebruikte hem als hefboom om de stam een halve slag te draaien.’ Een woord als handsappie [*zappino da boscaiolo*], daar hadden wij nog nooit van gehoord, maar er zijn ongetwijfeld lezers die het woord en het stuk gereedschap wél kennen, want de bouwmarkten hangen er vol mee. Laten staan dus, hoe vreemd ook. En dan: moet je iets expliciteren wat in de brontaal óók niet helemaal duidelijk is, of wat vragen kan oproepen? Nee, ook dat hoor je te laten staan. Je bent als vertaler dus een soort evenwichtskunstenaar: je moet zorgen dat de

tekst niet al te uitleggerig, niet al te expliciet wordt, én dat je de lezer niet over- maar vooral ook niet onderschat.

Al met al kun je rustig stellen dat de lezer een grote rol speelt in het vertaalproces. Wij tweeën zijn ons in ieder geval altijd bewust van zijn aanwezigheid. Dat kan leiden tot verhitte discussies: ‘Ja, maar als we dit vertalen, begrijpt de lezer het niet!’ ‘Nou, dat is dan jammer voor de lezer, dan moet hij zijn hersens maar gebruiken of even googelen, want in het Italiaans is het óók niet duidelijk!’

Tot zover de lezer vanuit de vertaler gezien, maar we willen in het kader van het Vertalersgeluktournee ook eens aandacht besteden aan de vertaler vanuit de lézer gezien.

Naar aanleiding van *De acht bergen* klommen lezers enthousiast in de pen (overigens: ook het ontvangen van brieven en mails naar aanleiding van een vertaling is een vorm van vertalersgeluk). En waarom schreven de lezers? Om ons op fouten te wijzen. Nu komt het eerlijk gezegd wel eens voor dat wij als vertalers een (klein!) steekje laten vallen, maar we hebben niet vaak zó'n gigantisch lezerspubliek – de teller staat inmiddels op ruim 125.000 verkochte exemplaren –, waardoor de kans groter is dat iemand een foutje opmerkt. Fouten maken doen we natuurlijk niet graag en we geven het nog minder graag toe, maar het gebeurt wel, ondanks dat we alles waar mogelijk opzoeken, alles checken bij mensen uit het veld (in dit geval bergwandelaars en beklimmers van twee-, drie- en vierduizenders) en dat we over het algemeen wéten wat we niet weten. Misschien ligt het ook aan het type lezer. Misschien zijn de lezers van wat we maar even ‘bergboeken’ zullen noemen, heel precies – bij bergbeklimmen kan één klein missertje per slot fataal zijn. Feit is in elk geval dat ze hun kennis van die wereld boven de tweeduizend meter blijkbaar bijzonder graag met iedereen willen delen. De op- en aanmerkingen van de lezers sneden soms hout, en soms niet. We hebben die waar nodig ter harte genomen, én er waren genoeg drukken om een en ander te verbeteren. Ook dat is vertalersgeluk.

Hieronder een aantal sterk ingekorte lezersreacties (soms alleen de gewraakte zin), en onze reactie op de reacties.

1. Niet expliciteren:

[...] op een maandagochtend haalden we tegen zonsopgang bij Bruno thuis een schep, een pikhouweel, een grote bijl, een kettingzaag en een halve jerrycan dieselolie op, en met al dat spul op onze rug klommen we naar de barma, zoals we mijn erfenis waren gaan noemen. (p.118)

Een lezersreactie: ‘Kettingzagen gaan niet op diesel.’

Onze reactie: Het is misschien op het eerste gezicht een vreemd rijtje, maar de diesel is niet voor de kettingzaag, maar voor het aggregaat, dat later in de tekst wordt genoemd (p. 130: *Ik laadde het materiaal op het muildier, plus een klein aggregaat met de daarvoor benodigde dieselolie en mijn oude klimspullen*).

Hadden we in de gewraakte passage moeten aangeven dat de diesel niet voor de kettingzaag was? Het staat niet in de brontekst. Dus we hebben het niet gedaan. Dat

sommige lezers wellicht in de war raken is in dezen niet echt relevant. Overigens was een tweede commentaar van dezelfde lezer: ‘Een aggregaat dat door een ezel de berg op wordt gedragen? Erg onwaarschijnlijk.’ Onze reactie: Tja.

2. Spijkers op laag water?

Scheikunde duurde minder lang dan medicijnen, en dus studeerde mijn vader als eerste af en ging in '67 in militaire dienst. Hij kwam terecht bij de bergartillerie, waar hij kanonnen en mortieren omhoog moest slepen over de ezelpaden uit de Eerste Wereldoorlog. Zijn universitaire graad gaf hem recht op de rang van onderofficier, of muildiersergeant, zoals hij zei: hij bracht dat jaar niet veel tijd door in de kazerne, want hij was voortdurend bezig zich met zijn compagnie van het ene naar het andere dal te verplaatsen. (p. 141)

Een lezersreactie: ‘Ik ben er van overtuigd dat je net als in Nederland ook in Italië met een universitaire graad in aanmerking kwam voor de rang van officier.’

Onze reactie: Het is anno nu zo dat je met een doctoraal diploma/master in het leger kunt opgaan voor officier. Hoe dat in 1966 was hebben we niet uitgezocht, omdat het ons voldoende leek om de verteller op zijn woord te geloven, zeker vanwege de toegevoegde benaming ‘muildiersergeant’. We hebben er dus voor gekozen het woord ‘onderofficier’ te laten staan.

3. Literaire verwijzing

[...] en dus was ik op mijn drieëntwintigste, meteen na mijn militaire dienst, naar een meisje in Turijn afgereisd. De relatie met het meisje had niet beklifd, die met de stad wel. Tussen de oude rivieren en de oude cafés onder de arcades had ik me meteen op mijn gemak gevoeld. Ik las in die tijd Hemingway, zwierf rond zonder een cent en probeerde mezelf open te stellen voor ontmoetingen, voor mogelijk werk en voor andere opties, met de bergen als decor voor mijn leven na het afscheid van de wapenen. (p. 99)

Een lezersreactie: Een docente Italiaans schreef: ‘Aan het begin van hoofdstuk 5 vertelt Pietro onder andere dat hij Hemingway las, en de zin eindigt met “*alla mia festa mobile*”. Hemingway heeft een boek geschreven, *A moveable Feast*. Hier verwijst de auteur naar. In de vertaling zien we dit niet terug. Wat was de afweging om dit niet mee te nemen in de vertaling?’

Onze reactie: De lezer merkt terecht op dat *festa mobile* verwijst naar *A moveable feast*. Wij hebben natuurlijk eerst gekeken of we de titel konden handhaven, maar dan in het Nederlands. Het boek is in Nederland het bekendst onder de naam *Amerikaan in Parijs*, maar er bestaat ook een vertaling die *Dag en nacht feest* heet. Beide titels vonden wij niet goed passen in de context. Daarom hebben we gekozen voor een andere titel van Hemingway, te weten *A farewell to arms*, in Nederlandse vertaling verschenen als *Afscheid van de wapenen*. Die titel sluit mooi aan bij de

opmerking van Pietro dat hij Hemingway leest en een los-vast leven leidt nadat hij uit militaire dienst is gekomen.

Ook het vinden van zo' n andere titel, die dan ook nog eens mooi 'past', is een typisch vertalersgelukmomentje – dat door deze lezer helaas niet is opgemerkt.

4. Rekenfout

'Nou, een kuub water weegt een ton, oké? Sneeuw kan drie tot zeven ton wegen, naargelang de hoeveelheid lucht die hij bevat...' (p.131)

Een lezersreactie: 'In onze Italiaanse les lezen we dit jaar het boek *Le otto montagne* van Paolo Cognetti, in het Italiaans. Van dit boek is ook een succesvolle Nederlandse uitgave verschenen. Ik beschik over beide versies dus ik lees ze naast elkaar. Op p. 131 constateerde ik echter een discrepantie tussen beide uitgaven, beter gezegd een fout in de Nederlandse vertaling: de Italiaanse maat die wordt gebruikt is *quintale*. Een kuub water weegt 10 *quintali*, 1000 kilo, oftewel een ton. Dat klopt inderdaad. Maar sneeuw is luchtiger en lichter en weegt i.p.v. 10 maar 3 tot 7 *quintali*, dus 300-700 kilo. In de Nederlandse tekst weegt de sneeuw echter 3 tot 7 ton. Dit klopt niet en is ook niet geloofwaardig, dan zou sneeuw 3-7 keer zo zwaar zijn als water!'

Onze reactie: De lezer heeft volkomen gelijk! Echt een stomme fout, die we heel snel hebben verbeterd.

5. Natuurdetails

Hoewel we ons gedegen hebben gedocumenteerd over de flora en de fauna in de Alpen, en kennis hebben genomen van de terminologie met betrekking tot beklimmin- gen, berglandschappen, sneeuwformaties, gletsjers enz., kregen we hierover toch een brief van een lezer.

Een lezersreactie: 'Ik ben lid van de Zwitserse Alpenclub en heb jarenlange erva- ring met wandelen tussen de 2000 en 3000 meter hoogte. In de tekst wordt gespro- ken over kraaien. Kraaien (*corvi*) komen in de bergen echter niet voor. Uit de tekst maak ik op dat het gaat om alpenkauwen.'

Onze reactie: Het Italiaanse woord voor alpenkauw, *gracchio*, komt niet in de Itali- aanse tekst voor. Cognetti zelf zei hier desgevraagd over: 'Ik zeg gewoon altijd *corvi*, dat doen al mijn bergvrienden ook, en het is hoe dan ook dezelfde vogelfamilie, maar het was wellicht beter geweest om *gracchio* te schrijven.' Wij hebben in de vertaling 'kraai' veranderd in 'alpenkauw'.

Diezelfde lezer wees ons erop dat we *rododendri* overal in de tekst hadden ver- taald met 'rododendrons', terwijl die in de Alpen 'alpenrozen' worden genoemd. Ook daarin had hij gelijk. In de brontekst gaat het inderdaad meermalen over *rododendri*, die zowel voorkomen in de Alpen als in de Himalaya. Er wordt tussen de twee types rododendron (de lievelingsplant van Pietro's moeder) een link gelegd, en dus hadden we het woord 'rododendron' óók in de Alpencontext nodig, en dus hebben we

er een kleine uitleg aan toegevoegd (waarmee dit óók voorbeeld is van expliciteren):

Misschien is het waar, zoals mijn moeder beweerde, dat ieder van ons een favoriete hoogte heeft in de bergen, een landschap dat op ons lijkt en waar we ons goed voelen. Het hare was ongetwijfeld het bos op vijftienhonderd meter hoogte, met schaduwrijke sparren en lariksen, waaronder bosbessen en jeneverbessen groeien, en ook de kleine rododendrons die alpenrozen worden genoemd [...] (p. 42)

Rododendrons! De lievelingsplant van mijn moeder, omdat die maar een paar dagen bloeide, aan het begin van de zomer, en dan de bergen roze, lichtblauw en paars kleurde. In Nepal nam die de vorm aan van vijf of zes meter hoge bomen met een zwarte, schubbige bast en leerachtige bladeren, net als de laurierboom. (p. 175)

Kortom, vertalersgeluk en lezersgeluk, dat is een vruchtbare kruisbestuiving. Het feit dat lezers je (soms) op fouten wijzen is namelijk beslist niet iets om óngelukkig van te worden. Daar komt bij dat de meeste lezers hun mails of brieven beginnen met de mededeling dat ze zo van het boek hebben genoten. En verder spreekt uit alle opmerkingen de grote aandacht die er is voor hetgeen wij hebben vertaald. Hetzelfde geldt trouwens voor de relatie schrijver-vertaler. Cognetti schreef ons: ‘Het is altijd een genot jullie vragen, opmerkingen en verbeteringen te ontvangen. Daaruit blijkt met hoeveel zorg jullie de tekst behandelen.’

Vertalers kunnen om meerdere redenen niet zonder de lezer: wij zijn blij dat onze vertalingen kritisch worden gelezen – en natuurlijk zijn we ook blij dat ze worden gekocht.